

साहित्यतिमय

Online Journal of Literature....

साहित्याचे विद्यापीठ

📄 पुणे 📄 वर्ष २ रे 📄 अंक १३८ वा 📄 भारतीय सौर दिनांक २० आषाढ शके १९४८, शनिवार दि.११ जुलै २०२६ 📄 पाने ४ 📄 मूल्य : निशुल्क (खासगी वितरणासाठी)

विशेष लेख...

पंढरीची वारी आणि

स्त्रीसंतांची भूमिका

– प्रा डॉ सुधीर अग्रवाल

ज्योतिर्मय 📖 साहित्य

मध्ययुगीन महाराष्ट्राच्या सामाजिक आणि सांस्कृतिक इतिहासात ‘भागवत धर्म’ आणि ‘पंढरीची वारी’ यांनी घडवून आणलेली क्रांती ही अभूतपूर्व अशीच आहे. या क्रांतीचे सर्वात मोठे आणि महत्त्वाचे वैशिष्ट्य म्हणजे तिने तत्कालीन समाजातील अत्यंत बंचित, शोषित अशा स्त्री वर्गाला आत्मभानाची आणि स्वातंत्र्याची नवी पहाट दाखवली. वारीचा इतिहास केवळ पुरुष संतांच्या कर्तृत्वाने नटलेला नाही, तर त्याला खऱ्या अर्थाने व्यापक, संवेदनशील आणि परिपूर्ण करण्याचे काम स्त्रीसंतांनी केले आहे. जेव्हा स्त्रियांना चूल आणि मूल या पलीकडे कोणतेही विश्व नव्हते, अशा अत्यंत प्रतिकूल काळात महाराष्ट्रातील स्त्रीसंतांनी भक्तीच्या बळावर आध्यात्मिक बंडखोरी घडवून आणली आणि वारीला स्त्री-मुक्तीचे व समानतेचे पहिले खुले वैश्विक व्यासपीठ बनवले.

सामाजिक बंधने तोडून महिलांचा वारीत सहभाग हिच पहिली आध्यात्मिक बंडखोरी होय. मध्ययुगीन समाजात स्त्रियांसाठी चौदा चौकटींचे नियम होते. त्यांना स्वतःचे विचार मांडण्याची, शिक्षण घेण्याची किंवा घराबाहेर पडण्याची अजिबात मुभा नव्हती. अशा कोंदट वातावरणात संत मुक्ताबाई, संत जनाबाई, संत सोयराबाई, संत निर्मलाबाई, संत कान्होपात्रा आणि पुढे संत बहिणाबाई यांनी सामाजिक रूढी-परंपरांना नाकारले. त्यांनी कोणत्याही पुरुषाच्या मध्यस्थीशिवाय थेट पंढरीच्या विठ्ठलाशी नाते जोडले. हा केवळ भक्तीचा मार्ग नव्हता, तर ती एक सामाजिक बंडखोरी होती. वारीने स्त्रियांना घरगुती चार भितींच्या बाहेर पडण्याची, जगाकडे पाहण्याची आणि आत्मविकासाची पहिली मोठी संधी मिळवून दिली. वारीच्या वाटेवर चालताना सर्व सामाजिक भेद गळून पडले आणि स्त्रीला ‘व्यक्ती’ म्हणून स्वतःचे अस्तित्त्व जाणवू लागले.

वारीला माऊली या शब्दाला रूप देणाऱ्या स्त्रीसंतांची मांदि्याळीचा आरंभ झाला. वारीच्या इतिहासाला आपल्या अलौकिक भक्तीने आणि विचारांनी समृद्ध करणाऱ्या स्त्रीसंतांचे योगदान महत्त्वाचे तसेच लक्षणीय ठरले आहे.

संत मुक्ताबाई: ज्ञान आणि वैराग्याची प्रगल्भ मूर्ती
संत ज्ञानेश्वर महाराजांची लहान बहीण असलेल्या मुक्ताबाई या वारीच्या प्रवासातील एक अत्यंत प्रगल्भ आणि मार्गदर्शक व्यक्तित्त्व होत्या. जेव्हा समाजाने दिलेल्या त्रासामुळे आणि तिरस्कारामुळे ज्ञानेश्वर महाराजांनी स्वतः ला झोपडीत कोंडून घेतले होते, तेव्हा लहानम्या मुक्ताबाईंनी ताटीचे अभंग रचून आपल्या मोठ्या भावाला उपदेश केला. त्यांनी म्हटले:

“योगी पावन मनाचा । साहे अपराध जनाचा ।।

विश्व रागावे जरी । आपण व्हावे क्षमापारी ॥”

एका लहान बहिणीने ज्ञानेश्वर माऊलींना विश्वाचे माऊली बनवण्यात दिलेला हा हातभार ऐतिहासिक आहे. एवढेच नव्हे, तर वारीच्या वाटेवर संत चांगदेवासाराख्या चौदाशे वर्षे आयुष्य असलेल्या योग्याला अध्यात्माचे धडे देऊन त्यांनी आपले गुणपद सिद्ध केले.

संत जनाबाई: श्रमाचे कौतुक करणारी श्रमप्रतिष्ठा

संत नामदेव महाराजांच्या घरात दासी म्हणून राहिलेल्या जनाबाईंनी वारीला अत्यंत आत्मीयता मिळवून दिली. त्यांनी देव हा मंदिरात किंवा स्वर्गात नसून आपल्या रोजच्या कष्टाच्या कामात आहे, हा विचार रुजवला. दळण दळताना, कोंडण करताना किंवा शेणाची गोवरी वेचतानाही विठ्ठलाचे नाव कसे घ्यावे, हे त्यांनी स्वतःच्या जगण्यातून दाखवून दिले.

त्यांनी विठ्ठलाला आपला सखा, आपला सांगाती बनवले. जनाबाईंनी विठ्ठलाला विद्दू माझा लेकरवाळा म्हणून संबोधले आणि वारकऱ्यांना कोंबडी, मांजर व तिच्या पिल्लांसारखे सांभाळणारा तो एक कुटुंबप्रमुख आहे, अशी घरगुती संकल्पना मांडली. त्यांच्या या भूमिकेमुळे वारीत चालणाऱ्या हजारो कष्टकरी, शेतकरी महिलांना विठ्ठल आपलाच वाटू लागला.

संत सोयराबाई आणि संत निर्मलाबाई: समतेचा आणि न्यायाचा आवाज
संत चोखामेळा यांच्या पत्नी सोयराबाई आणि बहीण निर्मलाबाई यांनी अस्पर्श्यतेचे आणि विषमतेचे भयानक चटके सहन करत वारीची वाट धरली. सोयराबाईंनी आपल्या अभंगांतून थेट धार्मिक व्यवस्थेला आणि देवाला प्रश्न विचारला की, जर आत्मा पवित्र आहे, तर शरीराला विटाळ कसा अस् शकतो ?

“शरीर विटाळ म्हणती सकळ । आत्मा तो निर्मळ शुद्ध बुद्ध।।

देहाचा विटाळ देहीच उपजे । विटाळ तो साजे कोण्या गुण।।”

त्यांच्या या क्रांतीकारी विचारांनी वारीत येणाऱ्या प्रत्येक उपेक्षित महिला-पुरुषाला आत्मसन्मानाची मोठी ताकद दिली.

संत कान्होपात्रा: सौंदर्यपिशा भक्तीचे श्रेष्ठत्व

आपल्या अलौकिक सौंदर्यामुळे विजापूरच्या बादशहाच्या विळख्यात सापडलेल्या कान्होपात्राने जगातील सर्व ऐहिक सुखांचा त्याग करून विठ्ठला चरणी आश्रय घेतला. तिने आपल्या अभंगांतून स्पष्ट केले की, स्त्री हे केवळ उपभोगाची वस्तू नाही, तर ती एक स्वतंत्र आत्मा आहे. तिने विठ्ठलाच्या चरणी स्वतःचे प्राण अर्पण केले, पण आपली शुद्धता आणि स्वभिमान सोडला नाही. पंढरपूरच्या मंदिरात असलेली तिची समाधी (तर्दटीचे झाड) आजही तिच्या त्यागाची आणि स्त्री-अस्मितेची साक्ष देते.

संत बहिणाबाई: कौटुंबिक छळावर भक्तीची मात

संत तुकाराम महाराजांच्या शिष्या असलेल्या बहिणाबाईंनी आपल्या पतीच्या टोकाच्या विरोधाला, छळाला आणि सामाजिक निंदेला सामोरे जात वारीची परंपरा चालू ठेवली. त्यांनी केवळ भक्तीच केली नाही, तर संत परंपरेचा इतिहास आपल्या अभंगांतून लिहून ठेवला. “संतकृपा झाली । इमारत फळा आली ।” हा त्यांचा अभंग भागवत धर्माच्या इतिहासाचा मुख्य दस्तऐवज मानला जातो.

वारीच्या भक्तीरचनेवर स्त्रीसंतांचा प्रभाव पडलेला दिसून येतो. वारीच्या केवळ तत्त्वज्ञानातच नाही, तर तिच्या दैनंदिन रचनेत आणि संस्कृतीतही स्त्री-शक्तीचा मोठा प्रभाव दिसून येतो.

पाऊले चालती पंढरीची वाट....पायी चालत असताना वारीतील स्त्री-शक्ती, भक्तिरसात न्हाऊन निघतात. भक्तीरचा, अभंग, ओव्या, टाळ मृदंग सोबतला असतोच. शिवाय डोक्यावर तुळशीवृंदावन घेणारी परंपरा , तसेच फुगडी व पाऊली खेळ , असे आध्यात्मिक खेळांचे प्रकार हे निसर्ग व भक्तीचे प्रतीक आहेत. ती एक आनंदाची व आरोग्याची थेरपी असते.

तुळशीवृंदावन आणि कलश परंपरा: आज वारीमध्ये लाखो महिला डोक्यावर तुळशीचे वृंदावन किंवा पाण्याचे कलश घेऊन मैलांमैल आनंदाने चालतात. हे निसर्गाचे, पवित्रतेचे आणि मांगल्याचे प्रतीक स्त्रीसंतांच्या प्रेरणेतूनच पुढे आले आहे. स्त्री ही कुटुंबाचे पोषण करणारी अन्नपूर्णा आहे, हेच रूप वारीत तुळशी रूपाने प्रकट होते.

खेळ आणि विरंगुळा: दुपारच्या किंवा संध्याकाळच्या मुकामात वारीच्या रिंगणात महिला ज्या फुगड्या खेळतात, झिम्मा खेळतात, पाऊली खेळतात; ते केवळ खेळ नसून ती एक मानसिक तणावमुक्तीची स्प्रिंरिचुअल थेरपी आहे. वर्षभर संसाराच्या, सासर-माहेरच्या ओझ्याखाली दबलेल्या स्त्रीला वारीत मुक्तपणे गाण्याचे, नाचण्याचे स्वातंत्र्य मिळाले. हा आनंद स्त्रीसंतांच्या परंपरेने स्त्रियांना बहाल केला आहे.

पंढरीच्या वारीचे सर्वात मोठे आणि जगावेगळे वैशिष्ट्य म्हणजे तिथे पुरुषालाही माऊली म्हटले जाते आणि स्त्रीलाही माऊली म्हटले जाते. जगातील कोणत्याही संस्कृतीत किंवा धर्मात पुरुषाला आई (माऊली) म्हणून हाक मारण्याची प्रथा नाही. वारीने पुरुषाच्या आत दडलेले वात्सल्य, करुणा जागे केली आणि स्त्रीत्वाचा सर्वोच्च सन्मान केला. माऊली शब्दातील स्त्रीत्वाचा सर्वोच्च आदर, हा अभूतपूर्व बदल घडवून आणण्यात महाराष्ट्रातील स्त्रीसंतांच्या करुणेचा, वात्सल्याचा आणि भक्तीचा फार मोठा वाटा आहे. विठ्ठल स्वतः विद्दू माऊली झाला, तो याच स्त्रीत्वाच्या प्रभावामुळे! पुरुष संतांनी जर भागवत धर्माचा पाया रचला आणि त्यावर भव्य कळस चढवला, तर स्त्रीसंतांनी त्या मंदिराच्या गाभाऱ्यात प्रेमाची, वात्सल्याची आणि समतेची समई अखंड तेवती ठेवली. स्त्रीसंतांच्या ऐतिहासिक योगदानामुळेच पंढरीची वारी ही पुरुषांप्रमाणेच स्त्रियांसाठीही हक्काचे, सुरक्षित, सन्मानाचे आणि आत्मानंदाचे माहेरघर बनली आहे. आज वारीच्या वाटेवर ज्ञानोबा-तुकारामांच्या गजरात, डोक्यावर तुळशीवृंदावन घेऊन चालणारी प्रत्येक माऊली ही याच संत स्त्री-शक्तीचा जिवंत, प्रवाही आणि दैदिग्यमान वारसा पुढे चालवत आहे.

ज्योतिर्मय 📖 साहित्य

राज्यातील वारकरी संप्रदाय मोठा

संप्रदाय आहे. दरवर्षी हा संप्रदाय

आषाढी – कार्तिकीला आपल्या

विशाल समुदायाचे, सांघीकतेचे,

भक्तीचे, श्रद्धा व सबुरीचे, एकतेचे

पंढरपूर नगरीत सुंदर दर्शन घडवीत

असतो. विठ्ठलाच्या भक्तीत लीन

होऊन विठ्ठलाच्या भेटीला दरवर्षी

जाणारा हा संप्रदाय म्हणजे महाराष्ट्रचा

आत्मा आहे.ज्ञानेश्वर माऊली व

जगतगुरू तुकोबाराय यांनी भक्त

भविकांच्या मनात या संप्रदायाची बीजे

रोवली. हजारो वर्षांचा कालावधी

लोटला तरी सुद्धा ते बीजारोपण

आजही परंपरागत पध्दतीने चालू

आहे.विठ्ठलाच्या दर्शनाला पायी

वारीतून जाणारा हा विशाल

जनसमुदाय म्हणजे श्रद्धा व भक्तीचे

ज्वलंत उदाहरण होय.न थकता, न

थांबता ऊन, वारा, पाऊस, थंडी

अंगावर झेलून जी माऊलींच्या

दर्शनाची आस मना लागलेली असते

ती पूर्ण करण्यासाठी जाणारी भक्त

– भाविकांची वारी म्हणजे आंतरिक

विठ्ठल भक्तीची महान अनुभूती होय.

कार्यक्रमात अंजली मराठे, गजानन

परांजपे, अमित वझे, पार्थ उमराणी,

केतन पवार, स्वप्नील भावे, ॲंकार

जोशी, शौनक कुलकर्णी आणि मधुराणी

गोखले हे कलाकार सहभागी होणार

आहेत. त्यांच्या सादरीकरणातून वारकरी

परंपरेतील भक्ती, श्रद्धा, समता आणि

मानवतेचा संदेश रसिकांपर्यंत पोहोचणार

आहे.

हा कार्यक्रम सांस्कृतिक कार्य,

इलेक्ट्रॉनिक्स, माहिती तंत्रज्ञान व कृत्रिम

बुद्धिमत्ता मंत्री अ‍ॅड. आशिष शेलार

यांच्या संकल्पनेतून तसेच सांस्कृतिक

कार्य विभागाचे सचिव डॉ. क्रिण

कुलकर्णी यांच्या मार्गदर्शनाखाली

आयोजित करण्यात आला आहे.

महाराष्ट्रच्या समृद्ध सांस्कृतिक वारशाचे

जतन व संवर्धन करण्यासाठी तसेच

अभिजात कला, लोककला आणि

संतपरंपरेचा वारसा नव्या पिढीपर्यंत

पोहोचविण्यासाठी सांस्कृतिक कार्य

विभागामार्फत विविध उपक्रम सातत्याने

राबविण्यात येत आहेत.

या कार्यक्रमास विनामूल्य प्रवेश

असून संगीतप्रेमी, वारकरी संप्रदायाचे

अभ्यासक, कला रसिक तसेच

नागरिकांनी मोठ्या संख्येने उपस्थित राहून

या अगळ्यावेगळ्या चित्र-संगीतमय

कार्यक्रमाचा लाभ घ्यावा, असे आवाहन

सांस्कृतिक कार्य संचालनालयाचे

संचालक श्रीराम पांडे यांनी केले आहे.

पाऊले चालती पंढरीची वाट...

वीणा, भजन यात पंढरपूर क‍ॅव्हा

येते कळत नाही. इतकी तल्लीनता

या वारकरी बंधू,भगिनींत असते.

पंढरीची वाट, ज्या भक्त भाविकांनी

तल्लीनता या वारकरी

बंधू, भगिनींत असते.

पंढरीची वाट, ज्या

भक्त भाविकांनी धरली

त्या सर्वांना निश्चितच

आत्मिक सुख व

आत्मिक शांती

मिळते. असे म्हणतात

की, पंढरीची वारी

करणारा आनंदी, सुखी

व समाधानी असतो.

पाऊले एकदा घराबाहेर

पडली की, विठ्ठलाचे

दर्शन झाल्याशिवाय ती

माधारी येत

नाहीत.

पंढरीच्या

वाटेने

जाणारी ही

पालखी व

पालखी

सोबतचे

वारकरी गावो-गावच्या

नागरिकांना विठ्ठल

भक्तीतील आनंदाची

अनुभूती देतात. विठ्ठल

नामात रमणारे हे वारकरी

आदर्श अशा सत्संगाचे

दर्शन वाटेत येणाऱ्या

गावकऱ्यांना देतात.

पंढरीच्या वाटेवर

पायी चालणारी ही मंडळी

विठ्ठल नामाने भारावली

जातात त्यामुळे त्यांना

थकवा, आळस जाणवत

नाही. पंढरीच्या वाटेवर

जाणारी ही पाऊले म्हणजे

एक अध्यात्मिकतेचे आदर्श उदाहरण

होय.

पंढरीच्या वाटेवरील सर्व वारकरी

बंधू-भगिनींना शुभेच्छा, त्यांची पायी

वारी आनंद व उत्साहात पंढरीला

पोहचावी हीच कामना.

इये

शिक्षणाचिये नगरी...

ज्ञान सेतू (नॉलेज सेंटर) डेली

लवकरच आपल्या भेटीस येत आहे.....

जात्यावरच्या ओव्या.....

एका मायचे लेकर
सारे मायीला गोड
नका म्हणू रे धाकल्या
अरे,तुहा मोठा लाड ||७३७||

एका मायचे लेकर
माय बापाची सावली
डोळा दिसता लेकर
दोघं भरून पावली ||७३८||

©® सौ. मनोरमा बोराडे
छत्रपती संभाजी नगर
मो. 70207 33758

मनोपनिषद अर्थात मनाचे श्लोक-भाग ५०

ज्ञोतिर्मय साहित्य

नसे अंतरी कामकारी विकारी ।
उदासीन जो तापसी ब्रह्मचारी।
निवाला मने लेश नाही तमाचा।
जगी धन्य तो दास सर्वोत्तमाचा ।५०।

अर्थ : ज्याच्या मनामध्ये कामवासनेसारख्या निरनिराळ्या प्रकारच्या विकार उत्पन्न करणाऱ्या वासना उत्पन्न होत नाहीत, जो वृत्तीने विरक्त असून ब्रह्मचारी राहून तपस्या करतो, ज्याच्या मनात क्रोधाचा लवलेशही उरत नाही, ज्याचे मन अत्यंत शांत आणि क्रोधरहित असते असा मनुष्य त्या सर्वोत्तम भगवंताचा जगातील उत्कृष्ट भक्त होय.

(कामकारी - कामवासना, विकारी - विकृती/अशांती निर्माण करणारा, उदासीन - तटस्थ/निर्विकार, निवाला - शांत/तृप्त, लेश - अंश, तम - अंधार / अज्ञान/ मोह/ अविचार)

विवेचन : मागील काही

श्लोकांपासून समर्थ आपल्याला

खऱ्या भक्ताची लक्षणे सांगत आहेत.

एकेक श्लोक वाचून त्याचा अर्थ

लक्षात घेतला की आपणही

मानसिकदृष्ट्या खऱ्या अर्थाने समृद्ध

होत जातो. आपण जर साधक असू,

तर आपण कसे असायला हवे हे यातून कळते.

कामवासना ही माणसाच्या मनातील इतर वासनांपेक्षाही

अधिक बलवान असलेली वासना असते. ती अनेक विकार

म्हणजेच विकृती उत्पन्न करते. जेव्हा कामवासनेवर माणसाचे

नियंत्रण नसते, तेव्हा त्याची बुद्धी काम करत नाही. त्याचा विवेक

हरवतो आणि मग नको त्या गोष्टी त्याच्या हातून घडतात.

समाजात अनेक राजकारणी व्यक्ती, साधू, संत, बुवा, बाबांचे

उगवतीचे रंग

विश्वास देशपांडे
चाळीसगाव
मो. ९४०३७४९३९२

असे अधःपतन होताना आपण पाहतो.

भगवंताचा सच्चा भक्त मात्र कामवासनेला आपल्या मनाचा ताबा घेऊ देत नाही. वृत्तीने तो उदासीन असतो. या ठिकाणी उदासीन या शब्दाचा अर्थ आपण समजावून घेऊया. सामान्यतः आपण असे समजतो की उदासीन म्हणजे उदास, कंटाळवाणा, ज्याला कशातच गोडी वाटत नाही अशी व्यक्ती. परंतु इथे समर्थानी हा शब्द त्या अर्थाने वापरलेला नाही. उद् म्हणजे वरच्या दिशेने. लिफटला मराठी शब्द उद्वाहक असा आहे. या अर्थाने उदासीन म्हणजे वरची पातळी. सामान्य लोकांपेक्षा साधक एका वेगळ्या वरच्या पातळीवर स्थिर झालेला असतो. देहमुखाला महत्त्व न देता भगवंताच्या नामात तो स्थिर असतो.

असा साधक म्हणजे उदासीन.

तो तापस असतो म्हणजे तपस्या करणारा. तपस्या करण्यासाठी आपल्याला कोणी ऋषीमुनी व्हावे लागेल असे नाही तर भगवंताच्या मार्गावर चालण्यासाठी एक प्रकारची साधना आणि त्यातील सातत्य आवश्यक असते. ही साधना म्हणजेच तपस्या असे म्हणता येईल.

(क्रमशः)

श्री ब्रह्मचैतन्य
गोंदवलेकर महाराज

ज्ञोतिर्मय साहित्य

आनंद पाहायला आपल्याला दुसरीकडे कुठे जावे लागते का ? नाही. जो स्वतःच आनंदरूप आहे त्याने आपण होऊन 'मी' दुःखी आहे ' असे मानून घेतले आहे. एकजण आपले तोंड आरशात पाहायला गेला, पण त्याला ते दिसले नाही. त्यावर दुसरा एकजण म्हणाला, 'मी दाखवितो. ' असे म्हणून आरशावर मळ बसला होता तो पुसून, त्याने आत पाहायला सांगितले, तेव्हा तोंड स्वच्छ

काळजीचे मूळ कर्तेपणात आहे

दिसले. त्याचप्रमाणे साधू लोक करीत असतात. ते आपल्याला सांगत असतात की, तूच ब्रह्मरूप आहेस; म्हणजे तू स्वतःसिद्ध आणि आनंदरूप आहेस. परंतु आपण काय करतो, की हा प्रपंच माझा आहे असे समजतो, आणि त्यामुळे त्यांतले सर्व सुखदुःख आपण आपल्यावर लादून घेतो. ज्याने तो उत्पन्न केला त्याला तो रक्षण करण्याची शक्ती असते आणि तो ते आपल्या इच्छेप्रमाणे करीतही असतो; पण तिथे आपल्यावर कर्ते पणा ओढून घेऊन आपण सर्व काळजी करीत बसतो. वास्तविक आपल्या हाती काय आहे ? परमात्म्याला काय करायचे ते तो करीत असतो, आपण मात्र काळजी करून शीण करून घेत असतो. म्हणूनच काळजी सोडून देऊन आपण भगवंताला शरण होऊन राहावे. आपण त्याचे होऊन राहिले म्हणजे आपल्याला सुखदुःख होत नाही, आणि मग आपल्याला त्या आनंदाचा लाभ मिळतो.

काळजी ही मोठी विलक्षण असते. एका माणसाला आपल्या मुलाला चांगली नोकरी लागायी याची काळजी होती. पुढे त्याच्या मनाप्रमाणे नोकरी लागल्यावर, त्या मुलाला लग्नाची काळजी सुरू झाली. काही दिवसांनी लग्न झाले; मग पुढे सून चांगली वागत नाही म्हणून काळजी लागली. नंतर तिला मूल होईना म्हणून काळजी लागली. काही

दिवसांनी तिला मूल झाले; त्या मुलाला फिट येऊ लागली म्हणून त्याला काळजी लागली. शेवटी आणखी काही दिवसांनी मुलाची फिट बरी झाली. पण त्या म्हाताऱ्यालाच फिट्स येऊ लागल्या, आणि अखेर काळजी करीत करीतच तो मरून गेला. काळजी ही आपल्याला भगवंतापासून खरेच काळाच्या स्वाधीन करते. आपण काळाच्या स्वाधीन झालो की आपली बुद्धी भ्रष्ट होते. खरे म्हणजे काळजीचे मूळ माझेपणात आणि कर्तेपणात आहे, आणि खुद्द कर्तेपणाचे मूळ भगवंताच्या विस्मरणात आहे. व्यवहारी माणसे मोठी हुशार असतात; भगवंताला साक्षी ठेवून काळजी करतात ! हा तर त्याच्याहिपेक्षा मोठा गुन्हा आहे. ' काळजी लागणे स्वाभाविक आहे ' ही कल्पनाच आधी आपण मनातून काढून टाकली पाहिजे. आपली काळजी का सुटत नाही ? या प्रश्नाचे उत्तर अगदी सोपे आहे. काळजीने आपल्याला धरण्याच्या ऐवजी आपणच काळजीला घट्ट धरून ठेवतो, मग ती सुटणार कशी ? ज्याने भगवंत आपलासा करून घेतला त्याला काळजीचे कारण उरत नाही.

संकट आले तर काळजी करू नये. भगवंत करतो ते आपल्या हिताचे करतो ही दृष्टी ठेवावी.

॥ अध्यात्म ॥

मधुकर बोरीकर,
पुणे

आपले सण,आपलेउत्सव
वट सावित्री पोर्णिमा

पुढे.....

यावर यम म्हणाला की, पुढे रस्ता अत्यंत कठीण आहे. तू मागे फिर. तेव्हा सावित्री त्यांना म्हणाली की, माझ्या पतीसोबत चालताना मला कोणतेही कष्ट होत नाहीत. दुसरे असे की, असे म्हणतात की, कोणासोबत सात पावले चालले तरी, त्याचे सोबत मैत्री होते. मी आपल्या सोबत अनेक पावले चालत आहे. त्यामुळे आता आपली मैत्री झाली आहे. हेच खरे आहे.

सावित्री आता चतुरपणे यमधर्म राजास विचारू लागली की, ज्याचे भोग इंद्रियावर संयम आहे, त्यांचे चार आश्रम ब्रह्मचर्य, गृहस्थाश्रम, वानप्रस्थाश्रम व संन्यासाश्रम यांचे पालन करणे,याला आपल्याकडे धार्मिक कार्य समजण्यात येते. असे पालन केले की, सर्व ज्ञान प्राप्त होते, असे म्हणतात. हे खरे आहे की, असे फक्त मानण्यात येते? यमाला तिचे हे बोलणे कोड्यात टाकणारे वाटले. तो म्हणाला, तू माझ्या मागे येऊ नको. हवे तर, सत्यवानाच्या प्राणाशिवाय, तू काही अन्य माग.

सावित्री म्हणाली, माझ्या सासऱ्याची दृष्टी परत द्या. यम धर्मराज म्हणाले, तथास्तु! (क्रमशः)

आरोग्य संजीवनी

अंगावर चामखीळ का येतात ?

ज्ञोतिर्मय साहित्य

चामखीळ म्हणजे काय ... ?

चामखीळचा त्रास अनेकांना असतो.

त्वचेवर चामखीळ होण्यासाठी ह्यूमन

पॅपिलोमा व्हायरस कारणीभूत असतो.

ह्यूमन पॅपिलोमा व्हायरसला व्हायरस

असेही म्हणतात. चामखीळला वाटर्स

असे म्हणतात. चामखीळ हे शरीरासाठी

फारसे धोकादायक नसतात. मात्र

अंगावर चामखीळ असल्याने त्वचेच्या

सौंदर्यावर थोडा परिणाम होऊ शकतो.

चामखीळ येण्याची कारणे

ह्यूमन पॅपिलोमा व्हायरसमुळे (

व्हायरसमुळे) अंगावर चामखीळ येतात.

शरीरावर असलेले चामखीळ नखाने

कोचत राहणे यासारख्या सवयीमुळे

चामखीळीतील स्त्राव शरीराच्या इतर

ठिकाणीही लागण्याची शक्यता असते.

त्यामुळे व्हायरसमुळे चामखीळ

शरीराच्या इतर भागातही पसरत

असतात. अशाप्रकारे शरीरावर चामखीळ

येतात. यासाठी चामखीळ असल्यास

त्यावर नखाने कोचत राहणे टाळावे.

तसेच चामखीळची लागण ही

एकाकडून दुसऱ्याला होऊ शकते.

यासाठी एकमेकांचे रेजर, अंतर्वस्त्रे,

टॉवेल, कपडे, साबण, कंगवा इत्यादी

वस्तू वापरणे टाळावे.

चामखीळचे प्रकार

चामखीळचे एकूण पाच प्रमुख प्रकार

असतात. प्रत्येक प्रकारचे चामखीळ

शरीराच्या वेगवेगळ्या भागावर येत

असतात तसेच त्यांचे स्वरूपही वेगवेगळे

असते.

१) कॉमन वाटर्स

२) प्लान्ट वाटर्स

३) फ्लॅट वाटर्स

४) फिलीफॉर्म वाटर्स

५) पिरियन्युअल वाटर्स

ह्या प्रकारचे चामखीळ शरीरावर

कोठेही होऊ शकतात त्यातही बोटॉवर

अधिक प्रमाणात येतात.

२) प्लान्ट वाटर्स : ह्या प्रकारचे

चामखीळ पायाच्या तळव्यात येतात.

इतर चामखीळ त्वचेच्या वर येत

असतात तर या प्रकारातील चामखीळ

पायाच्या तळव्याच्या त्वचेच्या आत येत

संकलन -

डॉ. प्रमोद व्हेरे (निसर्ग उपचार तज्ञ)

पिंपरी-चिंचवड, पुणे.

आरोग्यविषयक व्याख्याते व लेखक

संपर्क - ९२ ७१ ६६९ ६६९

असतात.

३) : ह्या प्रकारचे चामखीळ

सुख दुःखाचे
तरंग माणसा-माणसाचे

वसंत कुलकर्णी,
छ.संभाजीनगर,
मो. 96730 67194

लोकसंख्येनुसार जेष्ठाना सरकारी धोरणे हवीत आज भारत ईतर देशाप्रमाणेसर्व क्षेत्रात भरारी घेत आहे. चौथी अर्थव्यवस्था म्हणून पुढे येत आहे. बलाढ्य चीननंतर सर्वाधिक लोकसंख्या व मनुष्यबळ (140कोटी) आपल्या कडेआहे. हेआपण अभिमानाने सांगतो,सर्व प्राचीन होत आहे पण नव्या औद्योगिकी कारणांमुळे आणि रोजगार व ईतर संधीने आज पालक, जे जेष्ठ, तरूण पुढील पिढी यात अंतर वाढत आहे! आर्थिक लाभ व प्रगती वेगवेगळ्या गोष्टी आहेत.परंतु मुले;जेष्ठ यांचा निरोगी व सुरक्षित विकास हे आपण व सरकारी पातळीवर कटाक्षाने पाहावे. तरूण मुले काय किंवा जेष्ठ काय बाजाराचा भाजीपाला वा वस्तू नाहीत किंवा त्याच्यावर प्रयोग करण्यासाठीची साधने नाहीत!! एका अहवालानुसार जन्मदरातील मुलांचे प्रमाण कमी व जेष्ठाने प्रमाण वेगाने वाढले. "लोकसंख्याच्या अहवाल आकडेवारी नुसार जेष्ठ (2000च्या) तुलनेने चौपट वाढले! आरोग्य, उपचार सुरक्षितता व दैनंदिन खर्च भागविण्यासाठी आधार, धोरणे म्हणून सरकारने राबवावी असे वाटते!समाजहितासाठी सरकारने प्रभावी धोरणे राबवून या पिढीबद्दल कृतज्ञता व्यक्त करावी. मी सुद्धा संभाजी नगर येथील प्रगतीशील जेष्ठ ना.संस्थेत कार्यरत आहे.. तुर्त एवढे पुरे. मस्त राहा स्वस्थ राहा आणि सुखदुःखाचे तरंग माणसा-माणसाचे वाचत राहा.

प्रभातपुष्प

षटकोळी माझी
संध्याराणी जयहिंद कोल्हे (काव्यसंख्या)
कळंब जि.धाराशिव मो. 87885 91371

वैष्णव पताका

घेवूनी हाती माझ्या
वैष्णव पताका छान
सदैव भक्तीत रमते
गळा तुळशी माळ
चंदन टिळा भाळी
वारीत आनंदे चालते

वैष्णव पताका घेवूनी
वारकरी चालती वेगाने
हरी नाम मुखी
भक्ती अंतरी वसे
मदतभाव असे मनी
नांदावे जीवनी सुखी

व्यसन सोडा... प्रपंच सांभाळा

ज्योतिर्मय

साहित्य

आदित्य चांगल्या नोकरीवर असलेला गुणी मुलगा. नोकरी लागल्यानंतर घरच्यांनी चांगलं स्थळ पाहून लग्न लावुन दिलं. संसार चांगला सुरळीत चालु होता. पगारवाढही झाली. घरात आनंदाची गोड बातमी आली. सगळं अगदी छान चालु होतं. पण हळूहळू आदित्यचा मित्रपरिवार वाढू लागला तसतसा आदित्य बदलू लागला. पैशाचा अपव्यय, दारू, ड्रग्ज, स्मोक या गोष्टींच्या आहारी गेला तो गेलाच. एकामागे एक अशा तीन मुली झाल्या. बघता बघता लग्नाला दहा वर्षे उलटली. मुली मोठ्या होऊ लागल्या. मुलींचा खर्च, त्यांच्या शिक्षणाचा खर्च या सगळ्या गोष्टींचा विचार आणि चिंता होती ती फक्त आदित्यच्या आईवडिलांना.

त्यांनी आदित्यला समजावून सांगण्याचा खूप प्रयत्न केला पण कांही उपयोग झाला नाही. “दारू सोडा. नाहीतर मी मुलींना घेऊन माहेरी निघून जाईन. कायमची”. बायको खूप वेळा मुलींना घेऊन माहेरी निघूनही गेली. पण तरीही आदित्यमध्ये कसलाच बदल झाला नाही. आपला संसार आहे, बायको, मुली आहेत, वृद्ध आईवडील आहेत या गोष्टींचं त्याला भान उरलं नव्हतं. कुणासमोर काय बोलावं? कसं वागावं? या छोट्या छोट्या गोष्टीही आता आदित्यला कळत नव्हत्या. वृद्ध आईवडील त्यांच्या उतरत्या वयात मुलाच्या या परिस्थितीमुळे चिंतीत होते. आपले आईवडील आपल्यामुळे चिंतीत आहेत हे सुद्धा त्याला कळेनासे झाले होते. दिवसभर दारू, ड्रग्ज, स्मोक यामध्येच तो गुंतलेला असायचा.

“मम्मी, पप्पा असं का वागतात?. ते आमच्याशी कधीच कांहीच बोलत नाहीत. असं का? तु सांग ना पप्पांना आमच्याशी बोलायला”. मुली रोज असे भावनिक प्रश्न

लताला विचारत असत. हळूहळू आदित्यची तब्येत बिघडायला लागली. खूप दवाखाने दाखवून झाले. बरा झाला कि परत दारू, ड्रग्ज. आदित्य घरात वेड्यागत वागू लागला. शेवटी त्याला सुधारगृहात ठेवावे लागले.

“आमच्या उतारवयात मुलांनी आमचा सांभाळ करायचा असतो. आणि इथे मुलाच्या व्यसनामुळे या वयात आम्हाला त्याचा, त्याच्या संसाराचा, मुलाबाळांचा सांभाळ करावा लागतो आहे”. आईवडील सतत याच विचारात असत.

आदित्यच्या आईवडिलांनी त्यांच्या तिन्ही नातींच्या नावे घर, प्लॉट, शेती जे असेल ते त्यांच्या नावे केलं. तीन मुलींचा बाप जो कि मुलींची शिक्षण, त्यांचं भविष्य, त्यांचं लग्न या

माणसाच्या चांगल्या, सुंदर विचारांना लागलेली किड वा वाळवी आहे. व्यसनामुळे माणूस बिघडतो. आजची तरुणाई व्यसनेच्या इतकी आहारी गेली आहे कि त्यांना याचे देखील भान उरले नाही कि आपल्याला आई वडिलांनी जन्म दिला, लहानाचं मोठं केलं, चांगलं शिक्षण, नोकरी दिली, चांगलं भविष्य घडविलं. त्या थकलेल्या आईवडिलांना त्यांच्या उतारवयात आता आपली गरज आहे. आपल्यालाच त्यांचा निट सांभाळ करायचा आहे. या महत्वाच्या गोष्टी आजची तरुणाई सरळ सरळ विसरते आहे.

पाण्याचा योग्य वापर काळाची गरज, वृक्ष

संवर्धन काळाची गरज तसेच, व्यसनमुक्ती ही देखील आज काळाची गरज आहे. व्यसनेच्या आहारी गेलेला माणूस स्वतःचे कुटुंब आणि समाज सहजरीत्या उध्वस्त करतो. व्यसनाचा वाईट परिणाम केवळ शरीरावरच नाही तर त्या व्यक्तीच्या आरोग्यावर, बुद्धीवर, भविष्यावर, प्रपंचावर होतो. व्यसन ही एक गंभीर सामाजिक समस्या बनली असून याचे गंभीर्य लक्षात घेता याचे रोखीकरण समाजातील प्रत्येक नागरिकांकडूनच होणार आहे. समाजातील प्रत्येक नागरिक व्यसनमुक्त समाज निर्मितीसाठी एक पाऊल पुढे टाकत पुढाकार घेणे अत्यंत अगत्याचे आहे. तरंच बदल निश्चित आहे.

आज व्यसन ही एक फॅशन बनली आहे. आणि ही फॅशन वय वर्षे चौदा-पंधरा पासून सुरु होते आहे. आज शाळकरी विद्यार्थी अभ्यास, ट्युशन, क्लासच्या टेन्शनमुळे सर्रास दारू, सिगारेट, तंबाखू तसेच शरीरासाठी अत्यंत विघातक असलेले अंमली पदार्थ याचे खुप मोठ्या प्रमाणावर सेवन करताना आपण पाहतो. याच्या सेवनामुळे शरीराला हानी पोहोचते हे ज्ञात असुनही आजची तरुणाई व्यसनेच्या आहारी जाते आहे. व्यसन ही केवळ मनुष्याच्या शरीरावरच नाही तर त्याच्या आयुष्यावर, उज्वल भविष्यावर, स्वप्नांवर वाईट परिणाम करते. व्यसनेच्या आहारी गेल्यानंतर केवळ आर्थिकच नव्हे तर कौटुंबिक कलह होऊन कित्येकांचे आयुष्य मातीमोल झाले आहे.

समाजातून व्यसनाचे समूळ नष्ट करण्यासाठी त्या त्या भागात व्यसनमुक्ती केंद्राची संख्या वाढविणे, मोठ्या प्रमाणावर महत्वाच्या सार्वजनिक ठिकाणी जनजागृती मोहीम राबविणे फार गरजेचे आहे. तरंच व्यसनमुक्तीची आणि व्यसनमुक्त समाज निर्मितीची लढाई जिंकता येईल.

मोतीबाग येथे “सागरा प्राण तळमळला” नाटय अभिवाचन संपन्न

ज्योतिर्मय

साहित्य

पुणे दिनांक ८ जुलै १९१० स्वातंत्र्यवीर सावरकरांनी जहाजातून उडी मारून फ्रान्सचा किनारा गाठला त्याचे स्मरण म्हणून ८ जुलै २०२६ रोजी स्वातंत्र्यवीर विनायक दामोदर सावरकर यांना अभिवादन करण्यासाठी श्री स्वामी समर्थ मंडळाने मधुसूदन कालेलकर लिखित “सागरा प्राण तळमळला” नाटकाचे अभिवाचन कार्यक्रम भारतीय संस्कृती संवर्धक संस्था यांच्या संयुक्त विद्यमाने राष्ट्रीय स्वयंसेवक संघाच्या मोतीबाग कार्यालयात शुभारंभाचा प्रयोग केला.

अभिवाचन सुधीर मोघे, अनुपमा कुलकर्णी,प्रियांका अभ्यंकर, प्रदीप बर्गे, प्रदीप रत्नपारखी, राजीव कुलकर्णी, लक्ष्मण दाते, संदीप नगरकर,निलेश दातार या कलाकारांनी सादर केले. याची संकल्पना डॉ शिरीष ठाकूर यांची होती तर

सूत्र संचलन प्रियांका अभ्यंकर यांनी केले. दिग्दर्शन अनुपमा कुलकर्णी यांनी केले. संगीत संयोजन अनुपमा कुलकर्णी, प्रसाद घोटेवडेकर, ध्वनी हरीश ढोकळे आणि चित्रीकरण सहाय्य हर्षद लिमये यांनी केले. यावेळी उपस्थित नाट्य कलावंतांचा भारतीय संस्कृती संवर्धक मंडळाचे विश्वस्त बाजीराव मणरे आणि राष्ट्रीय

100% शुद्ध नैसर्गिक सेंद्रिय

सेंद्रिय शेतातील शुद्ध आणि नैसर्गिक उत्पादने

शुद्ध • नैसर्गिक • आरोग्यदायी

हळद

तिखट

कांदा-लसूण मसाला

काळा मसाला

सेंद्रिय पदार्थांना आणूया घरी...

त्यानेच वाढेल स्वयंपाकाची लज्जत भारी आणि आरोग्याची होईल जपणूक खरी

त्वरित आपली ऑर्डर बुक करा

संपर्क : 7588349455, 9082147076

कृतज्ञ मी कृतार्थ मी

भगवंत हृदयस्थ आहे

© अपर्णा परांजपे कात्रज पुणे मो.95030 45495

सत्यम् अनंतम् शाश्वतम् ब्रह्म

रूढीवाद आणि परिवर्तन – काय बदलले पाहिजे आणि काय नाही? आज आपण अशा एका प्रश्नाचा विचार करूया, जो प्रत्येक युगात मानवासमोर उभा राहिला आहे – "जुने आहे म्हणून ते सर्वच चांगले असते का?"

किंवा "नवे आहे म्हणून प्रत्येक नवीन विचार स्वीकारलाच पाहिजे का?" भारतीय तत्त्वज्ञान या दोन्ही टोकांच्या भूमिकांपासून दूर राहण्याची शिकवण देते. परिवर्तन हा प्रकृतीचा नियम आहे. निसर्गाकडे पाहिले तर सहज लक्षात येते ऋतू बदलतात, वृक्षांना नवी पालवी फुटते, शरीर बदलते, समाज बदलतो, ज्ञान विस्तारत जाते. यावरून स्पष्ट होते की – "परिवर्तन हा सृष्टीचा स्वभाव आहे."

जे बदलत नाही, ते जिवंतही राहत नाही. म्हणून परिवर्तनाचा अंधविरोध करणे, ही भारतीय संस्कृतीची भूमिका नाही.

■ मग सनातन म्हणजे काय? जर सर्व काही बदलत असेल, तर सनातन काय?

भारतीय तत्त्वज्ञान सांगते - या बदलत्या विश्र्वामध्ये काही तत्त्वे अशी आहेत, जी कधीही बदलत नाहीत - सत्य, करुणा, न्याय, प्रेम, आत्म्याचे स्वरूप, कर्मसिद्धांत. हीच सनातन तत्त्वे आहेत. याच शाश्वत मूल्यांच्या आधारावर समाज काळानुरूप नवीन व्यवस्था निर्माण करीत असतो.

■ मुख्य विचार

"रूप बदलते; पण तत्त्वे बदलत नाहीत." रूढी म्हणजे काय? जेव्हा एखादी व्यवस्था तिचा मूळ हेतू विसरते आणि केवळ परंपरा म्हणूनच पुढे चालू राहते, तेव्हा ती रूढी बनते. म्हणूनच - रूढी म्हणजे परंपरा नव्हे. रूढी म्हणजे - "विचार न करता एखाद्या गोष्टीला चिकटून राहणे."

भारतीय ऋषींनी अशा जडत्वाचे कधीही समर्थन केले नाही. भारतीय परंपरेची आत्मसुधारणेची क्षमता भारतीय संस्कृतीचे सर्वात मोठे वैशिष्ट्य म्हणजे तिने वेळोवेळी स्वतःचे पुनर्मूल्यांकन केले. वैदिक कर्मकांड अतिशय गुंतागुंतीचे झाले, तेव्हा उपनिषदांनी आत्मज्ञानाचा मार्ग दाखविला.

समाजात बाह्य आडंबर वाढले, तेव्हा संतांनी भक्तीचा सहज आणि सोपा मार्ग दिला. (क्रमशः)

टाळ, मृदंग आणि अभंग आत्म्याची भाषा

अमोल बोरीकर

संत ज्ञानेश्वर, तुकाराम, नामदेव आणि एकनाथ यांनी रचलेले अभंग हे केवळ साहित्य नाहीत; ते अश्रूंनी लिहिलेले अनुभव आहेत. म्हणूनच वारकरी अभंग गाताना सूर शोधत नाही; तो विठ्ठल शोधत असतो. भेटीलागी जीवा लागलीसे आस. "नाचू कीर्तनाचे रंगीं। ज्ञानदीप लावू जंगीं।" "आम्हा घरी धन शब्दाचीच रत्ने। शब्दांचीच शत्रे यत्न करू।" आणि जेव्हा हे शब्द अभंग बनून टाळ-मृदंगाच्या तालावर उमटतात, तेव्हा विश्वाचे संगीत तयार होते.

आज आपण संगीत ऐकोतो, पण मन ऐकत नाही. आवाज खूप आहेत, पण आत्म्याशी बोलणारे स्वर हरवत चालले आहेत. म्हणूनच वारी आपल्याला पुन्हा शिकवते – जीवनाला लय हवी असेल तर टाळांचा साधेपणा स्वीकारा, मनाला धैर्य हवं असेल तर मृदंगाचा ठेका एका आणि आत्म्याला शांतता हवी असेल तर अभंग हृदयात उतरू द्या

आजच्या जगात आवाज खूप आहेत, पण मनाशी बोलणारे स्वर कमी झाले आहेत. मोबाईलच्या रिंगटोन ऐकू येतात, पण आत्म्याला स्पर्श करणारा नाद हरवत चालला आहे. अशा वेळी वारीतील टाळ, मृदंग आणि अभंग आपल्याला आठवण करून देतात की मनाला शांत करण्यासाठी मोठ्या साधनांची गरज नसते; जागती तो फक्त भक्तीचा एक स्वर. टाळांचा नाद कानांनी ऐकू येतो, मृदंगाची लय पावलांना चालवते; पण अभंग मात्र थेट आत्म्याशी संवाद साधतो. म्हणूनच वारीत संगीत ऐकू येत नाही, तर विठ्ठल अंतर्मनात जागा होतो.

महावस्त्र नात्यांचं : महावस्त्राचे पदर...

विश्वास देशपांडे, चाळीसगाव, प्रतिक्रियेसाठी : ९४०३७४९१३२

पुढे.... प्रभू श्रीरामांसमोर त्याचेच अपत्य त्याचे चरित्र गात असताना, गदिमांनी (ग. दि. माडगूळकर) शब्दांचा केवढा सुंदर चमत्कार साधला आहे: "पुत्र सांगती चरित पित्याचे, ज्योतीने तेजाची आरती!" आणि तेवढ्याच ताकदीने बाबूजींनी (सुधीर फडके) ते आपल्या सुरांनी अजरामर केले आहे. या शब्दांचा प्रत्यक्ष प्रभू रामावर काय परिणाम होतो? तर गदिमा पुढे लिहितात: सोडुनि आसन उठले राघव, उठुनि कवळिनी अपुले शैशव पुत्रभेटीचा घडे महोत्सव, परी जो उभया नच माहिती!

पिता-पुत्रांच्या या भेटीला गदिमांनी 'पुत्रभेटीचा महोत्सव' असे अतिशय सुंदर शब्द वापरले आहेत. खरोखरच दिव्य आणि अलौकिक प्रतिभा! ज्या रामाच्या पराक्रमाला पाहून कळिकाळही थरातले, असे कर्तव्यकठोर श्रीराम आपल्या राजासनावरून उठून चवक त्या लहान बालकांना प्रेमाने

उराशी धरतात; कारण त्यांच्यातही असतं पित्याचं प्रेमळ हृदय! इतिहासाच्या पानापानांत डोकावून पाहिले, तर छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या जडणघडणीत माता जिजाऊंचे संस्कार जसे अनन्यसाधारण होते, तसेच वडील शहाजीराजांचे शौर्य, युद्धकौशल्य आणि 'स्वराज्य' स्थापनेची मूळ प्रेरणा ही वडिलांचीच देणगी होती. शहाजीराजांनी शिवरायांच्या पाठीवर ठेवलेला तो अद्भुत विश्वासाचा हातच होता, ज्याने एका नव्या युगाची पहाट निर्माण केली. कोणीही खूप सुंदर म्हटलं आहे: "आईकडे बोट धरून जगामध्ये कसं चालायचं हे शिकायचं असतं, पण रस्ता संपल्यावर पुढे स्वतःच्या पायावर कसं उभं राहायचं, हे फक्त बाबांनीच शिकवलेलं असतं."

जीवनात संघर्ष करण्याची ताकद आणि वागताना हवा असणारा विवेक हा मुलाला वडिलांच्या प्रेरणेतूनच मिळत असतो. पण आज एकविसाव्या शतकाच्या उत्तरार्धात, वर्तमान परिस्थितीने बाबा या नात्यासमोरही अनेक नवी आव्हाने उभी केली आहेत. (क्रमशः)

कालप्रमाण निसर्ग सिद्ध असते

ज्योतिर्मय **साहित्य**
(वेळेपूर्वी व्यर्थ हव्यास नको)
जे आज मिळाले नाही, ते आत्ताच मिळावे. जे उद्या मिळायचे असते ते ही आजच मिळावे. जे वेळेने तयार केले नाही त्याची ही प्राप्ती व्हावी. असा निसर्गामध्ये फक्त मनुष्याला हव्यास असतो.
आज पृथ्वीचा पोटात बीज रोवले आणि उद्या काढून पाहिले की अंकुर फुटला कां नाही? परत दररोज पहिले, तर ते व्यर्थ दवडले जाईल. प्रत्येक निर्मिती ला योग्य वेळ आणि संधी दिली तरच वेळेत योग्य प्राप्ती होत असते.
निसर्गाचा, पृथ्वीचा पर्यायाने काळाचा एक नियम असतो. प्रत्येक निर्मिती साठी पुरेसा वेळ द्यावा लागत असतो. अर्थात योग्य वेळेपूर्वी निर्मिती होत नसते आणि म्हणूनच घाई करून प्राप्तीचा प्रयत्न करू नये. याचा अर्थ, प्रयत्न, कष्ट, मेहनत करू नये किंवा आपल्या उत्कृष्ट ध्येया प्रती उदासीन रहावे असा नव्हे.
निसर्गाचेच पहा : सूर्य त्याच्या

कलियुगातील शिशुपाल

ज्योतिर्मय **साहित्य**
शिशुपाल वधाची गोष्ट आपल्याला माहित आहेच. श्रीकृष्णाचा आते भाऊ शिशुपाल... त्याला शंभर अपराधांची सूट देऊन १०१ व्या अपराधाला श्रीकृष्णांनी सुदर्शन चक्राने त्याचा वध केला होता. आज समाजात अनेक शिशुपाल फिरत आहेत. ना त्यांना कर्माची भीती... ना देवाची भीती... अपराधांवर अपराध करत सुटलेत. या कलियुगातील शिशुपालाचे आणखीन एक वैशिष्ट्य आहे. यदा कदाचित एखाद्या शिशुपालला त्याच्या असंख्य अपराधा नंतर शिक्षा मिळालीच, तरी समाजातील शिशुपाल संपत नाहीयेत. कारण पुराणातील रक्तबीज ज्याप्रमाणे आपल्या प्रत्येक रक्ताच्या थेंबा गणिक असंख्य नवे रक्तबीज तयार करत असे,

त्याचप्रमाणे कलियुगातील शिशुपाल झपाट्याने निर्माण होत आहेत. दिवसेंदिवस अशा शिशुपालांची टोळी वाढत चालली आहे. असुरी वृत्ती समाजात फोफावताना दिसत आहे. या सगळ्या गोष्टींना पाठीशी घालणारे

या सर्वांमध्ये घाई फक्त मनुष्याला असते. कोणता प्राणी झाडाला फळे लागल्याशिवाय झाडाखाली उड्या मारत नाही. तसेच कोणताही पक्षी झाडाला फळे आल्याशिवाय तेथे जाऊन खाद्य मिळण्याची अपेक्षा करत नाही. मग माणसानेच कोणत्याही वस्तूची नियमापूर्वी प्राप्तीची अपेक्षा का करावी? घाई मध्ये माणूस नेहमीच नक्कीच चुकत असतो. माणूस या साठी चुकतो की त्याला लोभ, मोह, वासना,

स्पर्धा, प्राप्तीची इच्छा, संग्रह, ख्यातीमोह, मोठेपणा, गर्व, अहंकार या अनेक प्रकारच्या प्रवृत्ती असतात. अर्थातच या संस्कार, साधना आणि अज्ञानामुळे प्रत्येकात कमी अधिक प्रमाणात दिसून येतात. कोणात कोणती

प्रवृत्ती अधिक तर दुसरी प्रवृत्ती थोडीशी कमी. मात्र या सर्व प्रवृत्ती सर्व व्यक्तींमध्ये दिसून येतात. व्यक्ती अवेळी प्राप्तीचा व्यर्थ आटापिटा करतो. त्यामध्ये तो स्वतःचे मानसिक, शारीरिक, आर्थिक, कौटुंबिक स्वास्थ्य हरवून बसतो. त्याच्या या हव्यासाचे, लोभ-मोहाचे विपरीत परिणाम मात्र समाजाला भोगावे लागतात. आपण संग्रह केला की कुठेतरी त्याची उणीव निर्माण झालेली असते. मोठ्या प्रमाणावर वस्तू दाबून ठेवल्या की बाहेर त्याची किंमत महागाई वाढलेली असते. म्हणूनच आज या ठिकाणी इतकेच व्यक्त व्हायचे आहे की निसर्गाच्या नियमाप्रमाणे चालावे, निर्मितीच्या प्रक्रियेला वेळ द्यावा, वेळेपूर्वी प्राप्तीची इच्छा नको. ध्येयप्राप्ती साठी मात्र कष्ट, मेहनत मार्गक्रमण चालू असावे. रोजची कर्तव्य रोजच करावीत. परंतु नको त्या गोष्टींचा हव्यास नको. निसर्ग नियमानुसार, विश्वाच्या व्यवस्थेनुसार काही गोष्टी वेळेवरच मिळत असतात यावर विश्वास असावा.

श्रीकृष्ण पुन्हा जन्माला येईल त्याचे.. सुदर्शन चक्र पुन्हा फिरेल... याची वाट पाहत बसायची. त्यापेक्षा त्यांनीच दिलेल्या शिकवणीनुसार जेव्हा जेव्हा अन्याय होईल, अधर्म वाढेल, धर्माची हानी होईल..

तेव्हा तेव्हा स्वतःतला श्रीकृष्ण जागृत करायला हवा. आपल्याला जमेल त्या मार्गाने अशा अधर्मी क्रूर

लोकशाहीच्या या देशात मतदानासारख्या सुदर्शन चक्राचा योग्य पद्धतीने वापर करून योग्य व्यक्तीच्या हाती समाज सोपवायला हवा.

॥ पंढरीच्या वाटेवरती भक्त दंग झाले ॥

ज्योतिर्मय **साहित्य**
आषाढी एकादशी निमित्ताने पंढरपूरला निघणाऱ्या मुख्य व मानाच्या पालख्या व गावोगावच्या निघणाऱ्या पालख्या आता मार्गस्थ झाल्या आहेत.
संत निवृत्तीनाथ महाराज पालखी (त्र्यंबकेश्वर) त्र्यंबकेश्वर येथून पंढरपूरसाठी मार्गस्थ झाली आहे.
मुक्ताईची पालखी- जळगाव जिल्ह्यातील मुक्ताईनगर येथून या दिंडीचे प्रस्थान झाले आहे.
संत सोपानदेव महाराज पालखी सासवडहून या सोहळ्याचे प्रस्थान आषाढी वारीसाठी होत आहे.
जगदुरू संत तुकाराम महाराजांची पालखी देहू येथून पंढरपूरकडे निघाली आहे.तर संत ज्ञानेश्वर महाराजांची पालखी आळंदी येथून निघाली आहे.
संत गजानन महाराज पालखी - शेगाव. संत एकनाथ महाराज पालखी - पैठण. संत चोखामेळा पालखी - मंगळवेढा. संत नामदेव महाराज पालखी - नरसी नामदेव.
इतर संतांच्या दिंड्या या मुख्य पालख्यांशिवाय अजून महाराष्ट्राच्या कानाकोपऱ्यातून पांडुरंगाचे दर्शनासाठी निघाल्या आहेत.विशेष म्हणजे ह्या वर्षी लंडन हून निघालेली लंडन-पंढरपूर वारी ह्या सोबत सामिल झाली आहे.

पंढरीची वारी आणि आषाढी एकादशीचा हा उत्साह महाराष्ट्राच्या संस्कृतीचा अत्यंत पवित्र आणि मनमोहक भाग आहे. ज्ञानोबा-तुकोबांच्या नामाच्या गजपत, टाळ-मृदांगाच्या तालावर आणि भगव्या पताका फडकावत वारकरी जेव्हा पंढरीच्या वाटेवर चालतात, तेव्हा अवघे वातावरण भक्तिमय होऊन जाते. प्रत्येकाच्या मुखातून ज्ञानोबा माऊली तुकाराम आणि विठ्ठल विठ्ठल, जय हरी विठ्ठल” असा अखंड जयघोष सुरू असतो. वारकऱ्यांच्या या भक्तीचा आणि वारीच्या प्रवासाचा महिमा शब्दांत सांगणे कठीण आहे. या विलोभनीय सोहळ्याची काही प्रमुख वैशिष्ट्ये आहेत.नामजप आणि अभंग- वाटेवर चालताना थकवा जाणवू नये म्हणून वारकरी संत ज्ञानेश्वर, संत तुकाराम महाराजांचे अभंग आणि हरिपाठ गातात. टाळ-मृदांग आणि वीणा या वाद्यांच्या निनादात संपूर्ण रस्ता दुमदुमून जातो आणि भक्तगण अगदी तल्लीन होऊन जातात. समरसता- वारीत जात-पात, श्रीमंत-गरीब असा कोणताही भेद नसतो. सर्वजण केवळ विठ्ठलाची लेकरे म्हणून एकत्र चालतात.दिंडी सोहळा- वेगवेगळ्या पालख्यांचे शिस्तबद्ध नियोजन, रिंगण आणि उड्यांचे खेळ,फुगड्या, गडी, हे वारीचे मुख्य आकर्षण असते.
वारीच्या वाटेवर वारकऱ्यांच्या प्रचंड उत्साहाने आणि विठ्ठल नामाच्या गजराने खरोखरच अतिशय जल्लोषाचे, चैतन्यमय आणि प्रसन्न वातावरण तयार होते. वारी हा केवळ एक प्रवास नसून तो भक्तीचा आणि आनंदाचा एक महासोहळा आहे.या आषाढ महिन्यात संपूर्ण महाराष्ट्र विठ्ठलमय झाला असून वारीतील प्रसन्नता द्विगुणित करणारे काही मुख्य घटक खालीलप्रमाणे आहेत. भगव्या पताकांचा खेळ. वाऱ्याच्या तालावर फडकणाऱ्या भगव्या पताका संपूर्ण वाटेला ऊर्जेने भरून टाकतात. फुगड्या .आणि उड्या विसाव्याच्या ठिकाणी वारकरी खेळत असलेल्या फुगड्या आणि खेळ यामुळे थकवा पळून जातो आणि उत्साह वाढतो. भंडारा आणि बुक्का. कपाळावर लावलेला बुक्का आणि हवेत उडणारा भंडारा वातावरणात एक वेगळाच सुवास आणि पवित्रता आणतो. निःस्वार्थ सेवा.

वाटेत ठिकठिकाणी अन्नदान आणि वैद्यकीय सेवा देणारे लोक पाहून मानवतेचे सुंदर दर्शन घडते. टाळ-मृदांगाचा तो नाद आणि वारकऱ्यांचा तो अद्भुत जल्लोष डोळ्यांसमोर आणला तरी अंगावर रोमांच उभे राहतात. वारी हा खरोखरच आनंद सोहळा आहे. “हे सुख सोहळा स्वर्गी नाही” असे वारीचे वर्णन संतांनी केले आहे. या प्रवासात भौतिक सुखांचा त्याग करून केवळ विठ्ठल भेटीच्या ओढीने आणि आनंदाने वारकरी मार्गक्रमण करत असतात.

वारीला आनंद सोहळा का म्हणतात, याची काही खास कारणे आहेत.आनंदाचे डोही आनंद तरंग- संसारातील सर्व चिंता, दुःख विसरून लाखो लोक एकत्र नाचतात, गातात आणि विठ्ठलमय होतात.परस्परांशी जिव्हाळ असतो. वाटेत भेटणारा प्रत्येक अनोळखी व्यक्ती ही माऊली असते. एकमेकांच्या पाया पडण्याची ही सुंदर संस्कृती केवळ इथेच पाहायला मिळते. निसर्गाची साथ असते. पावसाच्या हलक्या सरी, हिरवेगार रस्ते आणि हवेतील गारवा या आनंदात आणखी भर घालतात.अखंड ऊर्जा- शेकडो किलोमीटर चालूनही वारकऱ्यांच्या चेहऱ्यावर थकवा नसतो, तर फक्त विठ्ठल भेटीचा आनंद आणि उत्साह ओसंडून वाहत असतो.
पांडुरंगाचे भेटीसाठी निघालेल्या वारकऱ्यांचे वर्णन करणारा हा अभंग आहे.

पंढरीच्या वाटेवरती भक्त दंग झाले,नाचता नाचता सारे पांडुरंग झाले ॥ धृ ॥

पंढरीच्या वाटेवरती भक्त दंग झाले

नाचता नाचता सारे पांडुरंग झाले.. टाळ चिपळ्यांच्या सगे मृदांग वाजती एकमेकांना वैष्णव अबीर लावती आनंदाचे डोहामधले ते तरंग झाले.... पंढरीच्या वाटेवरती भक्त दंग झाले.. जय जय विठ्ठल जय हरी विठ्ठल

हरी विठ्ठलाच्या गजरी हरपले भान दिवू लागले डोळ्यांना सुंदर ते ध्यान.. भेटण्याला परब्रह्माला मन विहंग झाले... पंढरीच्या वाटेवरती भक्त दंग झाले

एक एक दिंडी मिळूनी पालखी निघाली वर्णभेद अभिमानाची वल्कले गळाली.. अंतरंग भागवतां.. एक रंग झाले झाले.. पंढरीच्या वाटेवरती भक्त दंग झाले

पंढरपूरच्या वारीला निघालेले वारकरी विठ्ठलाच्या भक्तीत पूर्णपणे बुडून (दंग होऊन) गेले आहेत. त्यांना आजूबाजूच्या जगाचे कोणतेही भान राहिलेले नाही.नाचता नाचता सारे पांडुरंग झाले. विठ्ठलाच्या नामाचा गजर करत नाचताना भक्तांचे स्वतःचे अस्तित्व संपून गेले आहे. भक्त आणि देव यांच्यातील अंतर मिटले असून, प्रत्येक वारकरी स्वतः विठ्ठलमय (पांडुरंग रूप) झाला आहे.विसरले देहभान, हरपली ही काया... विठ्ठलाच्या दर्शनाची ओढ आणि त्याचे प्रेम (माया) एवढी अथांग आहे की, वारकरी स्वतःचे शरीर (काया) आणि सर्व दुःख-थकवा विसरून गेले आहेत. टाळ आणि मृदांगाच्या तालावर पाय थिरकताना ते फक्त विठ्ठल रंगात न्हाऊन निघाले आहेत. घेऊन हाती

टाळ, मुखी विठ्ठल विठ्ठल गाती... हातात टाळ घेऊन आणि मुखाने सतत विठ्ठल विठ्ठल असा जयघोष करत हे वारकरी पुढे चालत आहेत. चंद्रभागा नदीच्या तीरावर पोहोचताच त्यांचा आनंद द्विगुणित होतो आणि त्यांचे पाय आनंदाने थिरकू लागतात. भक्तीच्या या पवित्र रंगात सर्व वैष्णव (विठ्ठलभक्त) रंगून गेले आहेत. तुका म्हणे विठू माझा, मी विठूचा दास... विठ्ठल हाच माझा स्वामी आहे आणि मी त्याचा

सेवक आहे. मनात फक्त आणि फक्त विठ्ठलाला भेटण्याची तीव्र इच्छा (ध्यास) आहे. ज्ञानोबा-तुकाराम असा जयघोष करत संपूर्ण वारी विठ्ठल नामात विलीन झाली आहे.थोडक्यात सांगायचे तर हे गीत वारीमधील अद्भूत आनंदाचे वर्णन करते. जेव्हा एखादा माणूस देवाच्या भक्तीत पूर्णपणे लीन होतो, तेव्हा तो देवापेक्षा वेगळा राहत नाही, तर तो स्वतः ईश्वराचाच एक भाग बनतो, हा अद्वैत भाव या गीतातून व्यक्त झाला आहे.

ज्ञानोबा माउली तुकाराम तुकाराम.. आणि विठ्ठल विठ्ठल या नामाच्या जयघोषाने संपूर्ण आकाश दुमदुमून जाते.

हातात टाळ, खांद्यावर मृदांग आणि वीणा घेऊन वारकरी संप्रदाय

हरिनामाच्या रंगात न्हाऊन निघतो. संत ज्ञानेश्वर, संत तुकाराम यांच्या अभंगांचे गायन करत संपूर्ण मार्ग भक्तीमय होतो. वारीच्या वाटेवर होणारे गोल रिंगण आणि उभे रिंगण हा डोळ्यांचे पारणे फेडणारा क्षण असतो. माउलींचा अश्व जेव्हा धावतो, तेव्हा वारकऱ्यांचा उत्साह शिंगेला पोहोचतो. थकवा विसरून वृद्ध, तरुण आणि लहान मुले देखील वाटेत फुगड्या खेळतात आणि पाऊली नृत्याचा आनंद घेतात. वारीत कोणताही गरीब-श्रीमंत, उच्च-नीच असा भेद उरत नाही. सर्वजण एकमेकांच्या पाया पडतात आणि एकमेकांना माउली म्हणून हाक मारतात.

एकमेकांचे जड सामान वाहणे, आजारी वारकऱ्यांची सेवा करणे यातून निस्सीम मानवता सहकार्य दिसून येते. वारी ज्या ज्या गावांतून जाते, तिथले ग्रामस्थ वारकऱ्यांचे स्वागत करतात.

ठिकठिकाणी मोफत अन्नदान, चहा, पाणी आणि औषधोपचारांची सोय केली जाते. ही सेवा देणाऱ्यांना आणि घेणाऱ्यांना दोघांनाही आत्मिक आनंद मिळतो. अनेक दिवसांची पायी वाटचाल करून जेव्हा वारकरी पंढरपुरात पोहोचतात आणि चंद्रभागेत पवित्र स्नान करतात, तेव्हा त्यांचा सर्व शारीरिक थकवा क्षणात नाहीसा होतो.

विठ्ठरा्याच्या कळसाचे किंवा चरणांचे दर्शन झाल्यावर वारकऱ्यांच्या डोळ्यांतून वाहणारे अश्रू हे केवळ आणि केवळ ब्रह्मानंदाचे असतात. वारीचा काळ हा पावसाळ्याचा असतो. हिरवीगार शेते, रिमझिम पाऊस आणि डोक्यावर तुळशी वृंदावन घेतलेल्या महिला वारकरी हे दृश्य निसर्गाचे सुंदर रूप दाखवते.

लाखो लोकांचा समुदाय अस्मूही वारीत क्मालीची शिस्त पाहायला मिळते. प्रत्येक दिंडीला तिचा ठरलेला नंबर आणि जागा असते. पाचव्या शतकातील ताम्रपटांमध्ये पंढरपूरचा उल्लेख आढळतो. वारीची नेमकी सुरुवात कधी झाली याबद्दल निश्चित तारीख नसली, तरी ती किमान ८०० वर्षे जुनी आहे. संत ज्ञानेश्वर महाराजांचे वडील विठ्ठलपंत हे स्वतः आषाढ आणि कार्तिक महिन्यांत पंढरीची वारी करत असत. ज्ञानेश्वरांनी आपल्या ओव्यांमध्ये याचा उल्लेख केला आहे. संत ज्ञानेश्वर आणि संत नामदेव (१३ वे शतक) या संतांनी वारीला व्यापक सामाजिक आणि धार्मिक स्वरूप दिले. त्यांनी समाजातील जातिभेद विसरून सर्वांना विठ्ठल भक्तीच्या एकाच मंचावर आणले संत तुकाराम आणि संत एकनाथानी पुढे १४ व्या ते १७ व्या शतकात आपल्या अभंगांतून वारकरी संप्रदायाचा प्रचार केला आणि वारीची परंपरा अखंड सुरू ठेवली.

दिंडी वारीचा आनंद हा केवळ एक प्रवास नसून तो महाराष्ट्राच्या सांस्कृतिक आणि आध्यात्मिक समृद्धीचा सर्वोच्च सोहळा आहे. दरवर्षी आषाढ महिन्यात विठ्ठू माउलीच्या दर्शनासाठी लाखो वारकरी टाळ-मृदांगाच्या तालावर पंढरपूरकडे पायी चालत निघतात. या वारीच्या वाटेवर मिळणारा निस्सीम आनंद आणि भक्तीचा सोहळा शब्दांत मांडणे कठीण आहे, तो अनुभवायला हवा.

चिन्हांच्या गर्दीत हरवणारे शब्द

कमी होत चाललेला शब्दसंग्रह आणि त्याचे परिणाम (भाग ३)

ज्योतिर्मय **साहित्य**
आपण शब्दांचा वापर कमी करतो आहोत, ही केवळ भावना नाही; त्यामागे काही संशोधनदेखील आहे. अमेरिकेतील युनिव्हर्सिटी ऑफ अ‍ॅरिझोना येथे झालेल्या एका अभ्यासात असे आढळून आले की, २००५ ते २००९ या काळात व्यक्ती दररोज बोलत असलेल्या शब्दांच्या संख्येत जवळपास २८ टक्क्यांची घट झाली. २००५ मध्ये एक व्यक्ती दिवसाला सरासरी सुमारे १६,६०० शब्द बोलत होती; २००९ पर्यंत ही संख्या १२,००० च्या आसपास आली. विशेष म्हणजे, ही घट पंचवीस वर्षांखालील तरुणांमध्ये अधिक आढळली. अनेक तरुण भावना प्रत्यक्ष शब्दांत व्यक्त करण्यापेक्षा टेक्स्ट, इमोजी किंवा इतर डिजिटल चिन्हांद्वारे व्यक्त होण्यास अधिक प्राधान्य देतात. हे संशोधन पाहिल्यावर एक प्रश्न मनात येतो. संवादाचे साधन वाढले, तंत्रज्ञान विकसित झाले, संदेश पाठविणे क्षणार्धात शक्य झाले; तरीही शब्दांचा वापर का कमी होत आहे? याचे एक कारण म्हणजे, आपण वेगाला अभिव्यक्तीपेक्षा अधिक महत्त्व देऊ लागलो आहोत. “थम्सअप” चे चित्र वापरणे हे “मला तुमचे मत आवडले” असे लिहिण्यापेक्षा सोपे आहे, “हृदयाचे चित्र” पाठविणे “तुमच्याविषयी मला प्रेम आणि आपुलकी वाटते” असे लिहिण्यापेक्षा जलद आहे. पण हा वेग आपल्या भाषेची किंमत मोजून मिळत असेल, तर त्याचा विचार करायला हवा. शब्दांचा वापर कमी झाला की शब्दसंग्रहही कमी होतो. स्मरणशक्तीचे एक साधे तत्त्व आहेज्या गोष्टीचा वारंवार वापर होतो, ती स्मरणगत दृढ राहते; ज्याचा वापर होत नाही, ती हळूहळू विस्मृतीत जाते. शब्दांसाठीही हेच घडते. वापर नसलेले शब्द

प्रथम बोलण्यातून, नंतर लेखनातून आणि शेवटी स्मरणातूनही नाहीसे होतात.

याच कारणासाठी मी अधूनमधून गुगलवरील ‘वर्ड कोच’ हा खेळ खेळतो. त्यामध्ये समानार्थी शब्द, विरुद्धार्थी शब्द, चित्र आणि शब्द यांचा संबंध, योग्य शब्दनिवड अशा प्रकारचे अनेक प्रश्न विचारले जातात. एका सत्रात मला जवळपास ९५,००० गुण मिळाले होते. म्हणजे सलग सुमारे २५० प्रश्नांची उत्तरे मी अचूक दिली होती. हा खेळ इंग्रजी भाषेसाठी आहे. मराठी किंवा संस्कृतसाठी अशी सुविधा उपलब्ध आहे की नाही, याची मला कल्पना नाही. नसल्यास, आजच्या तंत्रज्ञानसंपन्न पिढीने अशा प्रकारची साधने आपल्या भाषांसाठी विकसित करावीत, अशी अपेक्षा आहे.

भाषा समृद्ध करणे हा पुढचा टप्पा आहे, परंतु त्याआधी किमान आपल्या जवळ असलेली शब्दसंपत्ती तरी जपली पाहिजे. त्यासाठी एकच उपाय आहे, अधिक बोलणे, अधिक लिहिणे आणि अधिक शब्द वापरणे.

आज आपण सतत मोबाईलच्या पडद्याकडे पाहत असतो. समोरच्या जिवंत माणसाशी बोलण्यापेक्षा स्क्रीनशी अधिक संवाद साधतो. हे चित्र बदलण्याची गरज आहे. समाजमाध्यमांवरही शक्य तितक्या ठिकाणी केवळ इमोजी न वापरता दोन-चार अर्थपूर्ण वाक्ये लिहिण्याची सवय लावली, तर ती केवळ भाषेसाठीच नव्हे, तर आपल्या स्मरणशक्तीसाठीही उपयुक्त ठरेल.

पहिल्या भाग प्रकाशित झाल्यानंतर मला ज्यानी प्रतिसाद दिला त्यांनी इमोजी न वापरता चक्र दोन चार वाक्ये लिहिली! आनंद आहे कि, कुणालातरी महत्त्व कळू लागले कि लिहायला पाहिजे म्हणून.

क्रमशः भाग ४: संस्कृत सुभाषिते, शब्दब्रह्म आणि वाणीचे सामर्थ्य
शब्दसंख्या - ३९६